

ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫЗЫЛША ҚАНТ КЕШЕНІНІҢ ДАМУЫ

Аңдатпа. Мақсаты-1990-2023 жылдардағы қант қызылшасы мен Қант өндірісінің көрсеткіштерін талдау. Әдістер – статистикалық, оның негізінде қызылша мен Қант өндірісінің бастапқы деректері, осы өнімдердің импорты мен экспортының көлемі, жан басына шаққандағы қант өндірісі мен тұтынуы алынды. Нәтижелер - авторлар қызылша қант кешенінің дамуы өндірілген қант қызылшасы мен қант көлемінің тұрақты төмендеуімен қатар жүретінін атап өтті. Бұған егіс алқаптарының, қант қызылшасының өнімділігі мен өндіріс көлемінің төмендеуі ықпал етеді. Бұл көрсеткіштердің төмендеуі өндірістің жоғары шығындылығына және өндірілетін дақылдың төмен рентабельділігіне, ескірген техникалық базаға, сапасыз тұқымдарды пайдалануға, суару проблемаларына, қант зауыттарының қуаттылығының төмен пайдаланылуына және т.б. байланысты. Қантты тұтыну импортталған қантпен және қант құрағын өңдеуден алынған қантпен қамтамасыз етіледі. Авторлар 2023-2026 жылдарға арналған қант саласын дамытудың Кешенді жоспарында баяндалған отандық шикізаттан қант өндірісін ұлғайту жөніндегі мемлекеттік шараларды егжей-тегжейлі қарастырды. Қорытындылар: кешенді жоспарда қойылған міндеттерді іске асыру отандық шикізатты қайта өңдеу есебінен қантпен қамтамасыз етуді ұлғайтуға, импорттық ақ қанттың үлесін азайтуға мүмкіндік береді. Қорыта келгенде авторлар өте өзекті мәселелердің бірі ауылшаруашылығы және оның ішіндегі қант қызылшасының қазіргі жағдайы мен оның болашағын зертеу бағытына айналдырып, болашағын айқындаған.

Тірек сөздер: қызылша қант кешені, қант қызылшасы, қант, субсидиялар, жан басына шаққандағы қантты өндіру және тұтыну.

Кіріспе. Қазіргі уақытта мемлекет алдында Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі өте өткір тұр, оның негізі азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету болып табылады. Өзін – өзі қамтамасыз етудің ұсынылатын шекті деңгейі-бұл тұтынылатын өнімнің 80% - ы отандық өндіріс болуы керек, оның төмендеуі саланы бұзады және 40,0% деңгейінде толық импорттық тәуелділік пайда болады.

Бес негізгі азық-түлік өнімдерінің ішінде қант өзінің энергетикалық

құндылығына байланысты стратегиялық маңызға ие. Ол адамның күнделікті калорияға қажеттілігінің 16-20% қамтамасыз етеді. Қантты тұтын-ушыларға тек бөлшек сауда бағасы арқылы сатып алатын республика тұрғындары ғана емес, сонымен қатар халық шаруашылығының әртүрлі салалары: кондитерлік, наубайхана, жеміс-көкөніс, консервілеу, химиялық, фармацевтикалық және ликер-арақ т.б. кіреді. Бүкіл әлемде қант халықтың әртүрлі топтарының өмір сүру деңгейін

өлшейтін азық-түлік себеттеріне кіреді. Бұл өнімнің ерекше рөлі ол елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, сол себепті қант қызылшасы төмен өнімділігіне байланысты оны өндіру іс жүзінде қолайсыз жерлерде де өндіріледі. Қай мемлекеттердің үкіметтері болмасын өз шикізатынан қант өндіруден бас тартпайды және оны әлемдік нарықтың қолайлы жағдайларында да импорттық өніммен алмастырмайды.

Қант-қажетті тағамдардың бірі. Елдегі қант өндірісі негізінен өсімдіктердің екі түрінен – қант құрағы мен қант қызылшасынан өндіріледі. Республиканың оңтүстік аймағында табиғи жағдай қант өндіруге арналған жалғыз отандық шикізат болып табылатын қант қызылшасын өсіруге өте қолайлы. Қант өндірісі қызылша шаруашылығы мен қант зауыттарынан тұратын қызылша қант кешендерінде жүзеге асырылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Теориялық және әдіснамалық негізге қызылша қант кешенінің даму деңгейін сипаттайтын статистикалық мәліметтер мен дамытудың қол жеткізілген нәтижелері және оларды ұлғайту жолдары қарастырылған ғылыми еңбектер мен нормативтік актілер алынды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Отандық қант өндірісінің негізгі шикізаты-қызылша. Қызылша-қоңыржай өсімдік және Жерорта теңізінің жағасында жабайы жағдайда кездеседі.

Қызылша – бұл қоңыржай климаттың өсімдігі, ол Жерорта теңізінің жағалауында жабайы күйінде кездеседі. Қызылшаны егу осыдан 3,0 мың жыл бұрын басталған. Оны ең алдымен салат дайындау үшін өсірген, яғни оның тамыржемісі емес, жапырақтары пайдаланылған. Ұзақ уақыттардың

өтуімен қызылшаны өсімдіктің неғұрлым құнды бөлігіне айналған етті тамырымен өсіруге қол жеткізілді. Қант қызылшасы тамыры конус формалы, ақ қабықты және етті тамақ қызылшасын ұзақ жылдар бойы селекциялау нәтижесінде алынды. Қант қызылшасы тамақ қызылшасынан тамыр салмағының үлкендігімен, қанттылығының неғұрлым жоғарылығымен және етінің қалыңдығымен өзгешеленеді [1].

Қант қызылшасы – екі жылдық өсімдік. Бірінші жылы тұқымнан етті тамыр мен гүлсіз және тұқымсыз жапырақтар алынады. Екінші жылы қыстаған және жерге көктемде отырғызылған қызылшаның тамырынан жапырақтар өсіп шығады, гүлдер дамып, содан соң тұқым пісіп жетілетін биіктігі 1,5-2,0 метр гүлді сабақтар пайда болады. Қант тек дамудың бірінші жылындағы қызылшадан өндіріледі (фабрикалық немесе өндірістік қызылша)[2].

Қант қызылшасының халық шаруашылық мәні тек қантты өндірумен шектелмейді. Оны өндеуде қалдық түрінде келесідей қосалқы өнімдер алынады: сықпа, сірне, пәлек және дефекат. Бұдан басқа қызылша қант өндірісінде қолданылмайтын немесе жарым-жартылай қолданылатын, құны аз өндіріс қалдықтары түзеледі (қызылша құйыршықтары және уатылған қызылша).

Сонымен, қант қызылшасы-ауыл шаруашылығында экономикалық тиімді дақыл және оның қолданылу бағыты тым әрқалай: қант, малдың азығы, топырақтың құнарлылығын сақтау үшін тыңайтқыш. Дұрыс күтілген жағдайда қант қызылшасы картоппен, мақтамен және астық дақылдарымен ойдағыдай бәсекелесе алады.

Қазақстанда қант қызылшасы алғаш рет XIX ғасырдың 90 –жылдарында отырғызыла бастады, бірақ қызылша егу

түрлі себептермен республикада тамыр жайған жоқ. Қант қызылшасының дақылдары XX ғасырдың 30-жылдарында қайта жанданды. Қызылша өсіру ғана емес, қызылша тұқымын өндіру де қарқынды дамыды. Қызылша шаруашылықтарының дамуымен қатар алғашқы қант зауыттарының құрылысы да басталды. Ұлы Отан соғысы басталғанға дейін егіс алқабы 14500 га, өнімділігі 246 ц/га, ал жалпы өнімі 357 мың тоннаға жетті. Республиканың қант өнеркәсібі халықтың қантқа деген қажеттілігін толық қамтамасыз етіп, оны Сібір мен Орта Азия республикаларына экспорттады [3].

КСРО үкіметі Украина мен Ресейдің қызылша қант өндірісінің шығындарын өтеу үшін, сондай-ақ армия мен елді қантпен қамтамасыз ету үшін бірнеше айдың ішінде Қазақстанда қызылша өсірудің ірі базасын құрды. Қабылданған шаралардың нәтижесінде қызылша егу алаңы 1941 жылы 14500 гектардан 1942 жылы 46400 гектарға дейін өсті, бұл жалпы жинауды 2,5 есеге арттыруға мүмкіндік берді, сәйкесінше қант зауыттарының өндірістік қуаты артты, қызылша егетін шаруашылықтардың мамандануы тереңдей түсті.

Соғыс аяқталғаннан кейін республикада қызылша дақылдарын қысқарту туралы шешім қабылданды, десекте 1946 жылы осы дақылға арналған егіс алқаптары 18,0 мың га құрады. Мұндай шешім агротехника

деңгейін көтеру, өндірісті механикаландыру, елдің суару жүйесін қайта құру қажеттілігіне байланысты болды. Осы уақыт кезеңіндегі қызылша қант өндірісіне қойылған барлық міндеттер орындалды: мамандан-дырылған совхоздар ұйымдастырылды, қолданыстағы суару желілері қайта жаңартылды, нәтижесінде қызылшаның егістік алқаптары қайтадан ұлғая бастады, қызылшаны қайта өңдеу бойынша жаңа зауыттар салынды, қолданыстағы зауыттардың өндірістік қуаттары кеңейтілді. Жетпісінші жылдардың ортасында қант қызылшасын өсірумен Алматы және Жамбыл облыстары ғана емес, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Шығыс Қазақстан және Семей облыстарыда айналысты. Республикада жалпы қуаттылығы тәулігіне 22500 тонна болатын сегіз қант зауыты жұмыс істеді

Қант зауыттарының отандық шикізатпен жұмыс істеу ұзақтығы 125-150 күн болса, кей жылдары 180 және одан да көп болды.

Дегенмен, қызылша шаруашылығын жақсарту бойынша барлық қарастырылған шаралар толық көлемде орындалмады және 80-ші жылдары егіс көлемі азая бастады, бұл тиісінше қант қызылшасының жалпы түсіміне әсер етті. Бұл үрдіс күні бүгінге дейін жалғасуда. Қант қызылшасының негізгі көрсеткіштерінің динамикасы 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1

Қазақстан Республикасы бойынша 1990 - 2022 жж. аралығындағы қант қызылшасын өндіру көрсеткіштері

Жылдар	Егіс алқабы, мың га	Түсімділік, ц/га	Өндіріс мың тн
1990	43,6	239	1043,7
1995	40,8	91	371
2000	22,5	154	272,7
2005	17,5	209,2	311
2010	11,2	174,3	152,0
2015	9,2	232,5	174,1
2016	12,6	285,5	345,0

Қазақстанда қызылша қант кешенінің дамуы

2017	17,4	274,4	463,2
2018	17,4	305,3	504,5
2019	15,2	324,5	485,5
2020	15,2	323,2	466,3
2021	14,5	275,5	332,2
2022	10,2	270	305,7

* Дереккөз: ҚР ҰЭМ Статистика комитеті.

Жоғарыдағы кестеден, егіс алқаптарының 43,6-дан 10,2 мың гектарға дейін немесе 76,6% - ға қысқарғандығын көреміз. Бұл ретте осы дақылға арналған ең жоғарғы егіс алаңы 1992 жылы 85,1 мың га, ал 2014 жылы ең азы 1,2 мың га болды. Қарастырылып отырған кезеңнің жекелеген жылдарында егіс алқаптарының өсуі келесі жағдайларға байланысты болды:

Қарастырылып отырған кезеңнің жекелеген жылдарында егіс алқаптарының өсуі келесілерге байланысты болды:

1.1990-1994 жылдар аралығында "қант қызылшасын өндіру және қант өндірудің 1995 жылға дейінгі кезеңге арналған кешенді бағдарламасы" қабылданды;

2. Жамбыл және Алматы облыстарында қызылша шаруашылығы мен қант өндірісін дамытудың 2008-2012 жылдарға арналған бағдарламасы іске қосылды.

3.Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылды.

4.Елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасы қабылданды.

5.Қаржы қаражатының шектелуіне байланысты қызылша өңдеушілер мен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасындағы өзара есеп айырысулар қызылшаны өткізу және орнына қант беру арқылы жүзеге асырылды.

6. 2016 жылы жойылған қант қызылшасын егудің гектарын субсидиялау саясаты жүзеге асырылды;

7. Бір тн өткізілген өнімнің қант зауыттары және мемлекеттік бюджет арқылы субсидиялануы жүзеге асырылды. Қарастырылып отырған кезеңде зауыттар алдымен тоннасына 8,10,12,17 мың теңгеден, содан кейін 20 мың теңгеден төледі және зауыттардың соңғы төлемі 2022 жылы тапсырылған қызылшаның тоннасына 30 мың теңгеге тең болды, оның ішінде 15 мың теңгесі зауыттар және 15 мың теңгесі мемлекет;

8. Минералды тыңайтқыштарды, гербицидтерді және басқа да тыңайтқыштарды сатып алуды субсидиялау, суаруға арналған су шығындарын төмендету, тұқым шаруашылығын дамыту, жанар – жағармай материалдары мен басқа да тауарлық-материалдық құндылықтардың құнын арзандату, осы дақылды қорғалған топырақта өңдеуге жұмсалатын шығындардың құнын төмендету, сондай-ақ ауыл шаруашылығы техникасының лизингі бойынша сыйақы мөлшерлемесін өтеуге және сақтандыру саласында қолдауға;

Егіс алқаптары көлемінің қысқаруы келесі себептерге байланысты болды:

1. Ауыл шаруашылығы саласын мемлекетсіздендіру арқылы таратылған колхоздар мен совхоздардың орнына әртүрлі типтегі ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен шаруа (фермер) қожалықтары құрылды.

Барлық шаруашылық жүргізуші субъектілердің ішінде 91,3% ең көп үлесті материалдық-техникалық базасы әлсіз шаруа (фермер) қожалықтары иеленді.

2. Қант қызылшасын өндірудің жоғары құны және төмен рентабельділігі.

Қант қызылшасының 1 гектар алқабына шаққандағы тікелей шығындар орта есеппен 900 мыңнан 1,0 млн теңгеге дейін құрады.

Жанар-жағармай бағасының, тыңайтқыштардың, суармалы су тарифтерінің айтарлықтай өсуі қызылша өсірушілердің күш-жігеріне қарамастан, қант қызылшасы рентабельділігінің төмен болуына әкелді [4].

3. Су ресурстарының тапшылығы мен жоғалуынан туындаған ылғалмен қамтамасыз ету мәселелері. 60%-дан астам су шаруашылығы құрылыстарының нақты тозуы салдарынан ауыл шаруашылығының жекелеген аймақтарында судың жоғалуы 40%-ға жетті [5].

Қант қызылшасының өнімділігін талдау қарастырылып отырған кезеңде оның 239-дан 270 ц/га-ға дейін немесе 13,0% - ға, яғни өте азғандай көлемде жоғарлағандығын байқатты.

Бұл ретте осы ауыл шаруашылығы дақылының ең жоғары өнімділігі 2019 жылы 324,5 ц/га, ал ең азы 1994 жылы 77 ц/га болды.

Қант қызылшасының түсімділігіне көптеген факторлар әсер етеді. Қызылшаның түсімділігі негізінен келесі жағдайларға байланысты:

1. Табиғи-климаттық жағдайлар-15 - 20%. Тұқымның өну температурасы 10-12°C, өсуі мен дамуы 20-22°C. Көшеттер -4, -5°C температурада өледі.

2. Топырақ түрі және оны өңдеу 10-15%. Қант қызылшасы қара топырақ пен сазды топырақта жақсы өседі. Топырақты өңдеу күзде басталады, жер жырту және тыңайтқыштар қолданылады, содан кейін көктемгі жер жырту және гербицидтер енгізіледі, содан кейін тұқым себу жүргізіледі, дақылдың тығыздығы мен зиянкестерден қорғауды қалыптастырады, қатарларды өңдеу және егін жинау.

3. Шаруашылық жүргізуші субъектілерде ауыл шаруашылығы техникасының жеткілікті санының болмауы. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметінше, елімізде 147,7 мың трактор, 38,1 мың комбайн, 4,7 мың егіс кешені, 13,3 мың орақ, 76,8 мың сепкіш және 300 мыңнан астам топырақ өңдейтін аспалы және тіркемелі құралдар бар. Ауыл шаруашылығы техникасының барлық паркінің орташа тозуы 76% құрайды. Ескірген техника егіс және егін жинау мерзімдерінің бұзылуына, отын мен қосалқы бөлшектерге артық шығындарға, егіннің жоғалуына және жалпы ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін басқа да жағымсыз салдарға әкеледі [6].

4. Қоректік заттардың болуы-30%. Жоғары өнім алу үшін топырақтың құнарлылығын үнемі қалпына келтіру қажет, бұл минералды және органикалық тыңайтқыштарды қолданбай мүмкін емес [7,8]. Қант қызылшасы үшін алдыңғы егілген дақылдарға және топырақ түріне байланысты 100-120 кг/га мөлшерінде азот (аммиак селитрасы немесе мочевины), фосфор (аммофос, нитроаммофос, суперфосфат) – 50-60 кг/га, калий (калий сульфаты) – 100-150 кг/га тыңайтқыштарды енгізу қажет [9]. Өз кезегінде 1 гектар егіс алқабына қырық тонна көң енгізу топырақ түрлеріне байланысты 127-ден 206 ц/га-ға дейін қызылшаның қосымша өнімін алуды қамтамасыз етеді.

Кейбір жылдары тыңайтқыштар енгізілген егіс алқаптарының азаюы ғана емес, сонымен қатар олардың гектарға шаққандағы мөлшерінің азайуы да байқалды. Сонымен, 1995 жылы қант қызылшасының 1 гектарына минералды тыңайтқыштар (100% қоректік заттар негізінде) – 36 кг, органикалық тыңайтқыштар – 0,5 кг енгізілді, бұл тыңайтқыштардың нормативтік дозаларынан әлдеқайда төмен.

5. Ауыспалы егіс. Ауыспалы егістер зиянкестермен, аурулармен және арамшөптермен күресуге, сондай-ақ топырақта ылғал мен коректік заттардың жиналуына ықпал етеді. Дәнді дақылдарды дұрыс ауыстыру, әдетте қызылша егу арасындағы төрт жыл ішінде аудан бірлігінен түсетін өнімді арттыруға және оның өзіндік құнын төмендетуге мүмкіндік береді. Әдетте қызылша ретсіз және көп жағдайда ауыспалы егістерді сақтамай егіледі. Сонымен қатар қант қызылшасын үш жыл бойы үздіксіз өсіру тәжірибесі оның өнімділігін 60-90 ц/га, ал сегіз жылдан кейін 270-360 ц/га төмендетеді [10].

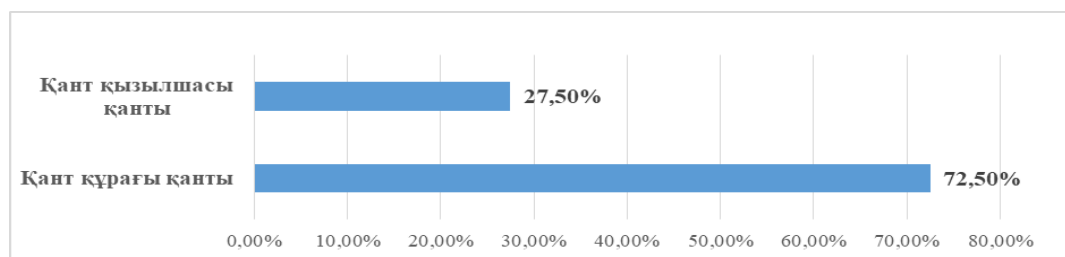
6. Тұқымның сорттары мен сапасы – 30-50%-ға. Елімізде қазіргі таңда Алматы облысындағы екі тұқым шаруашылығы – «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС және «Қамқорлық» ЖШС ғана қант қызылшасының жоғары репродукциялы тұқымын шығаруда. Бұл ретте – «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС 1,5 тоннадан 4,0 тоннаға дейін, ал «Қамқорлық» ЖШС жыл сайын 7 тоннадан 10 тоннаға дейін тұқым өндіреді. Тұқым өндірісінің бұл көлемі еліміздің қызылша өсірушілерін қанағаттандырмайды. Шаруашылық субъектілері негізінен осы дақылдың сапасыз тұқымын егістік алқаптарына сепкен.

7. Қант қызылшасын себу мерзіміне байланысты білікті кадрлардың

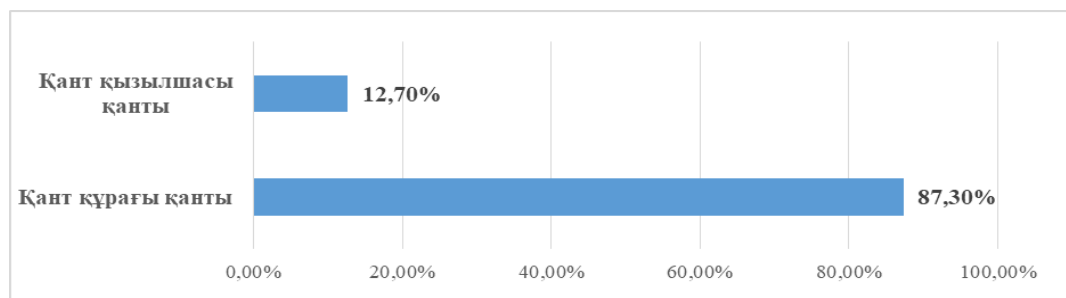
болмауы. Егісті 1 күнге кешіктіру қант жинаудың 1,0% төмендеуіне әкелетіні белгілі. Қант қызылшасының егістік алқаптары мен өніміндегі өзгерістер осы дақылдың өнім көлеміне әсер етті. Мәселен, қант қызылшасын өндіру көлемі 1043,7 мың тоннадан 305,7 мың тоннаға дейін немесе 70,7%-ға төмендеп, өндірілген өнімнің ең төменгі көлемі 2014 жылы 23,9 мың тоннаны құрады.

Осылайша, отандық қызылша өндірісінің көлемінің төмендеуі егіс алқабына да, осы дақылдың өніміне де байланысты. Жоғарыда айтылғандай, қант қызылшасы отандық қант өндірісінің негізгі шикізаты болып табылады. Республика бойынша Қант өндірісінің динамикасы мен құрылымы 2-кестеде келтірілген.

Кестеде көрсетілгендей, базалық жылы республикада қант өндірісі 319,1 мыңға тн тең болды, оның ішінде қант қызылшасынан 87,8 мың тн және қант құрағынан 231,3 мың тн өндірілді, бірақ 2022 жылы қант өндірісі 286,4 мың тн дейін төмендеді, оның ішінде қызылшадан тек 36,5 мың тн және қант құрағынан 249,9 мың тн. Осылайша, елде импорттық шикізаттан алынған қанттың үлес салмағы 14,8% - ға артып, жалпы санның 87,3% деңгейіне жетті. Өз кезегінде қызылша қантының үлесі 27,5-тен 12,7% - ға дейін төмендеді (сурет.1,2).

Сурет 1. 1990 жылы қант құрағы мен қызылшадан өндірілген қанттың үлес салмағы, %

Сурет 2. 2022 ж.қант құрағы мен қызылшадан өндірілетін қанттың үлес салмағы, %

Жалпы республика бойынша жан басына шаққандағы қант өндірісі 4,6 кг немесе 24,1%-ға төмендеді, ал қант қызылшасынан қант өндіру базалық кезеңмен салыстырғанда 65,4%-ға, ал қант құрағынан елеусіз, бар болғаны 8,6%-ға төмендеді. Бұл Қазақстанның импорттық шикізатқа тәуелділігін сипаттайды.

Қазіргі уақытта өндірілген қант көлемі халықтың осы өнімге деген

сұранысын қанағаттандыруға жеткіліксіз. Қазақстанның қант тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібі қауымдастығының мәліметтері бойынша, республикадағы қанттың жылдық тұтынуы шамамен 500 мың тоннаны құрайды, бұл тиісінше Кедендік одақ елдерінен және басқа елдерден әкелінетін ақ қантпен қамтамасыз етіледі.

Кесте 2

Қазақстандағы қант өнеркәсібі көрсеткіштерінің серпіні

Көрсеткіш атаулары	Жылдар													Өзгеру қарқыны (+,-)
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1. Қант өндірісі, мың тн. оның ішінде:	319,1	96,6	279,7	517,4	341,1	242,9	411,8	322,1	236,6	62,1	50,6	209,6	286,4	-32,7
- қант қызылшасынан мың тн	87,8	29,6	21,0	27,2	19,6	17,6	40,9	57,6	75,4	62,1	50,6	39,4	36,5	-51,3
- қант құрағынан, мың тн	231,3	67,0	258,7	490,2	321,5	225,3	370,9	264,5	161,2	X	X	170,2	249,9	+18,6
2. Өндірілетін қанттың үлес салмағы, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	-
- қант қызылшасынан,	27,5	30,6	7,5	5,2	5,7	7,2	9,9	17,9	31,9	100	18,8	12,7	-14,8	
- қант құрағынан, %	72,5	69,4	92,5	94,8	94,3	92,8	90,1	82,1	68,1	-	-	81,2	87,3	+14,8
3. Жан басына келетін қант өндірісі, кг оның ішінде	19,1	5,8	18,8	34,7	20,7	13,8	23,1	17,9	12,8	3,3	2,8	10,8	14,5	-4,6
- қант қызылшасынан,	5,2	1,8	1,4	1,8	1,2	1,0	2,3	3,2	4,1	3,3	2,8	2,0	1,8	-3,4
- қант құрағынан, %	13,9	4,0	17,7	32,9	19,5	12,8	20,8	14,7	8,7	-	-	8,8	12,7	-1,2

* Дереккөз: ҚР ҰЭМ Статистика комитеті

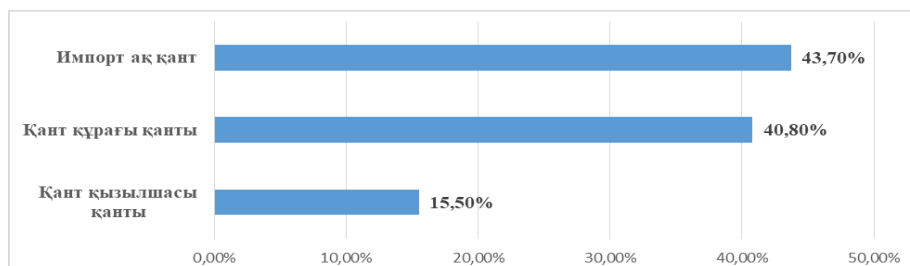
Елдегі қантты тұтынудың максималды көлемі 1990 жылы орын алды, содан кейін ол 1995 жылы 300,2 мың тоннаға дейін төмендеді және 2000

жылдан бастап оның 555 мың тоннаға дейін өсуі байқалды. Қарастырылып отырған кезеңде тұтынылатын қанттың өсуіне қарамастан, тұтынылатын

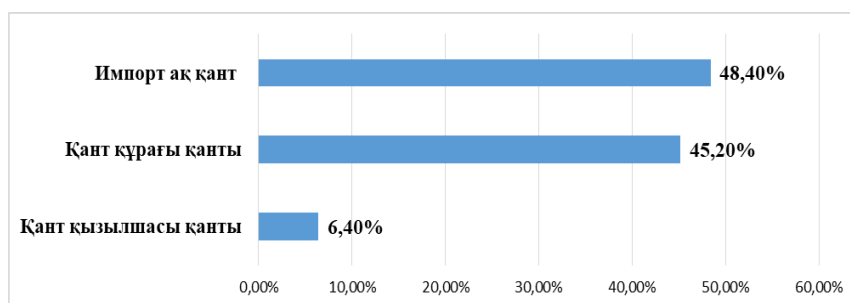
қанттың көлемі 10 мың тоннаға азайды. Бұл өз кезегінде жан басына шаққандағы қантты тұтынуға әсер етті. Бұл көрсеткіш елімізде 33,6-дан 28,2 кг-ға дейін немесе 16,1% - ға төмендеді. Сонымен қатар, импортталған ақ қантты тұтыну сияқты көрсеткіштің 14,7-ден 13,6 кг-ға дейін төмендеуі байқалады. Бұл жерде отандық шикізаттан қантты тұтынумен қатар ең

көп үлес импорттық шикізат пен импорттық қантқа келетінін ұмытпауымыз керек. (сурет. 3,4).

Сонымен, 1990 жылы жан басына шаққандағы қантты тұтыну отандық шикізаттан 15,5%, қант құрағынан – 40,8% және ақ қант импорты 43,7% құрады, яғни импорттың жалпы үлесі 84,5% - ға тең, ал 2022 жылы ол 9,1% - ға артып, 93,6% деңгейіне жетті.

Сурет 3.1990 жылғы халықтың жан басына шаққандағы қантты тұтыну

Сурет.4. 2022 жылы жан басына шаққандағы қантты тұтыну.

Көрсеткіш атаулары	Жылдар													Өзгеру қарқыны (+,-) немесе рет
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1, Қантты тұтыну, мың тонна	565,0	300,2	312,0	471,4	430,5	486,0	513,4	448,6	400,7	428,2	512,2	459,7	555	-10,0
2. Жан басына шаққандағы қантты тұтыну, кг оның ішінде:	33,6	18,1	21,0	30,5	26,1	27,5	28,6	24,7	21,8	23,0	27,1	24,0	28,1	-5,5
- ақ қант импорты	14,7	12,3	2,2	25,8	14,1	13,7	5,6	6,9	8,9	19,6	24,4	13,0	13,6	-1,1
3, Ақ қанттың импорты, мың тонна	245,4	197,8	161,6	593,8	106,6	185,2	104,8	185,0	249,8	250,5	418,2	309,4	214	-31,4
4. Ақ қант экспорты, мың тн	-	10,1	7,8	14,2	13,2	0,3	4,8	37,9	51,1	8,2	28,0	2,7	0,1	101,0
4, Қанттың орташа бөлшек сауда бағасы, тг	-	55	80,0	92,0	191,0	218	253	202	243	189	252	291	440	8,0

* Дереккөз: ҚР ҰЭМ Статистика комитеті

Қарастырылып отырған кезең ішінде Қазақстан жыл сайын ақ қант импорттайды. Негізінен қант Ресейден, Беларусьтан, Молдовадан, Польшадан, Чехиядан және т. б. импортталады. Сонымен, 2015 жылы елге ақ қанттың негізгі жеткізушісі Молдова болды, ол 32,1 мың тонна немесе импортталған ақ қанттың жалпы көлемінің 33,4%, одан кейін Беларусь - 18,8 мың тонна немесе 19,6%, Польша - 15 мың тонна немесе 15,6%, Чехия – 11,6 мың тонна немесе 12,1%. Қазіргі уақытта қанттың негізгі жеткізушілері Ресей мен Беларусь болып табылады. Қанттың негізгі импорты Ресейге тиесілі-88,3% Беларусь Республикасы -11,5% және басқа елдер 0,15%. 2022 жылы Ресей мен Беларусьтен қант пен қант құрағын әкетуге тыйым салудың енгізілуі Қазақстандағы қант нарығына кері әсерін тигізді. Республикада қантты сату бағасы күрт өсті 2022 жылдың жазында бір кило қант бағасы 800-900 теңгеге дейін жетті. Содан кейін жағдай тұрақтанды және Бағасы кг үшін 440 теңгеге тең болды, ол 1995 жылмен салыстырғанда 8 есе өсті.

Қымбат шетелдік қант құрағын пайдалану және оны жеткізу шығындары да елдегі қанттың көтерме және бөлшек сауда бағасының өсуіне әкелді. Сонымен қатар, қолданыстағы жабдығының 50% - дан астамы жаңартуды қажет ететін отандық қант өндірушілер қанттың құнына айтарлықтай әсер етті. Қант бағасының жоғары болуына Қазақстанда 12,0%, Ресейде - 10,0% тең қосымша құн салығы жәнеде өз кезегінде банктік пайызбен тұтынылған энергия шығындарының жоғары болуы әсер етті.

Осылайша, Халықаралық қант ұйымының баяндамасында Қазақстанның өз өндірісі ішкі қажеттіліктерді қанағаттандыра алмайтындықтан, әлемдік нарықтағы елдерден қанттың

импорттық жеткізіліміне әлі де мұқтаж болатыны атап өтілді.

Отандық қант негізінен Қырғызстанға, Тәжікстанға, Өзбекстанға, Қытайға, Моңғолияға және т.б. экспортталады. Өндірілетін қанттың жалпы көлеміндегі экспорттың үлесі 1995 жылы 10,5% - дан 2021 жылы 1,3% - ға дейін ауытқыды, 2022 жылы экспорттың үлесі айтарлықтай шамалы және 0,1 мың тоннаға тең болды.

Ел үкіметі қантты қайта өңдеу кәсіпорындарын жандандыру және осының негізінде еліміздегі өз өндірісінің қантымен өзін-өзі қамтамасыз ету үшін экономиканың осы саласын дамытуды көздейтін тиісті бағдарламалық құжаттар мен қаулыларды әзірлеп, қабылдады [11,12,13,14].

Сонымен қант қызылшасы мен қант зауыттарының ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін келесідей қосымша мемлекеттік қолдау шаралары қарастырылды:

- қызылша өсірушілерге қайта өңдеуге, тұқым, минералды тыңайтқыштар, өсімдіктерді қорғау құралдарын сатып алуға, су беру жөніндегі қызметтерге, егістікті тиімді өңдеу үшін өсімдіктерді қорғау құралдарын сатып алуға жұмсалған шығындарды субсидиялауды жалғастыруда;
- ылғал үнемдейтін технологияларды кеңінен енгізу;
- суармалы жерлердің аумағын кеңейту;
- қызылша өсірушілердің машина-трактор паркін жаңарту қарқынын жеделдету;
- қолданыстағы қайта өңдеу кәсіпорындарының материалдық-техникалық базасын жаңғырту немесе жаңаларын салу;
- жабдықтың кредиттері мен лизингі бойынша, сондай-ақ қант

зауыттарына айналым қаражатын толықтыруға сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау;

- қант қызылшасын сатып алуға қант зауыттарының шығындарын субсидиялау және т. б.

Аталған құжаттарда жоспарланған мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан, 2022 жылы қант қызылшасы мен құрақ шикізатынан отандық қантпен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі 80%-ға жетуі керек еді (Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың ұлттық жобасы 2021-2025 жылдарға арналған) немесе 2023 жылы - 55 % (Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы), бірақ оларға қол жеткізілмеді. Сонымен қатар, арзан ресейлік қанттың өсіп келе жатқан импорты қант зауыттарына өндірілген өнімді әділ бағамен сатуға мүмкіндік бермеді, бұл өз кезегінде қант қызылшасының сатып алу бағасын көтеруге мүмкіндік бермеді.

Бұл ретте елде өнеркәсіптің табысты дамуының барлық негізгі факторлары бар: суармалы жерлердің болуы, халық санының өсуі есебінен ішкі нарықтың сыйымдылығын 590 мың тоннаға дейін ұлғайту және кәсіпорындардың қуаттылығын кеңейту. өнеркәсіптік қант тұтынушылары, жұмыс істеп тұрған 4 қант зауытының пайдаланылмаған қуаты және жұмыс күші.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы министрлігі Мемлекет басшысы Қ. ж. Тоқаевтың тапсырмасы бойынша қант саласын дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған Кешенді жоспарын әзірледі, оның мақсаты қант қызылшасы дақылдарын ұлғайту және технологиялық жабдықтарды жаңартумен қант зауыттарын жаңғырту, ішкі

нарықты өніммен қамтамасыз ету үшін өндірістік қуаттарды кеңейту арқылы отандық шикізаттан қант өндірісін ұлғайту болып табылады [15].

Кешенді жоспарда:

- қант қызылшасының егіс алқаптарын жыл сайын ұлғайту жолымен зауыттарды шикізатпен қамтамасыз ету:

- суару желілерін салу және реконструкциялау, ылғал үнемдейтін технологияларды қолдану, айналымға 10 мың гектардан астам жаңа суармалы жерлерді енгізу, қант қызылшасын өсіру, жинау және тасымалдау бойынша агротехникалық қызметтерді дамыту жолымен инфрақұрылымдық қамтамасыз ету;

- технологиялық жабдықты жаңарту, шикізат бойынша өндірістік қуаттарды тәулігіне 8,7 мың тоннадан 17,7 мың тоннаға дейін кеңейту жолымен қолданыстағы инновациялық қант зауытын жаңғырту және салу;

-отандық зауыттардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және қант импорттаушы елдердің демпингін болдырмау үшін бақылау бағасының ең төменгі деңгейін және қанттың бөлшек шекті бағасының ең төменгі деңгейін белгілеу жолымен ішкі нарықты қорғау жөніндегі шаралар [15].

Осы жоспарды табысты іске асыру үшін мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы шараларын одан әрі дамыту және жетілдіру жоспарлануда, атап айтқанда:

- қызылша өсірушілерге көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын жүргізуге арзандатылған несиелер беру, Негізгі және айналым қаражатын толықтыруға жеңілдікті қарыздар беріледі;

- тұқымдарды, минералды тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғау құралдарын сатып алуға субсидиялар, су беру жөніндегі қызметтер, Ауыл

шаруашылығы техникасын сатып алуға инвестициялық субсидиялар, сондай-ақ өңдеуге тапсырылған қант қызылшасына субсидиялар. Осылайша, қызылша жинайтын комбайндарды, сепкіштер мен ботворездерді сатып алуға субсидиялар нормативі 25-тен 50% - ға дейін ұлғайтылды, ал 1 тонна қызылшаны сатып алуға субсидиялар тоннасына 15 мың теңгеден 25 мың теңгеге дейін ұлғайтылды. Барлығы 1 тонна сатып алудың жалпы бағасы 40 мың тоннаға тең, оның ішінде 15 мың теңге зауыттар төлейтін сома;

- қант зауыттарын кеңейтуге және жаңғыртуға жоба сомасының 25% мөлшерінде инвестициялық субсидиялар көзделген;

- қант зауыттарына 350 мың тонна қамыс шикізатын бажсыз әкелуге квоталар беріледі;

- қант өндірушілерге шикізат импортына ҚҚС-тан босату түрінде салық жеңілдіктері, сондай-ақ Салық кодексінің 411-бабы бойынша ҚҚС-ты 70% - ға төмендету беріледі;

- қант зауыттарына шикізатты сатып алуға айналым қаражатымен қамтамасыз ету үшін жылдық 0,1% сыйақы мөлшерлемесі бойынша "айналым схемасы" бойынша жеңілдікті кредиттер берілді.

Мемлекеттік қолдау шаралары арасында салықтық преференциялар өте маңызды орын алады. Қант саласындағы салық преференцияларының тиімділігін аграрлық университеттердің ғалымдары дәлелдейді. Қант саласында салықтық преференцияларды қолдану ел халқын отандық қантпен тұрақты қамтамасыз етуге қол жеткізуге мүмкіндік береді[16].

Қойылған міндеттерді шешу үшін қант қызылшасын өсіруді және оны өңдеуді қолдаудың мемлекеттік шараларын іске асыру мынадай

нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді

- 1) қант қызылшасының егіс алқаптарын 38 мың гектарға дейін, оның ішінде жылдар бойынша кеңейту:

- 2023 жылы-16,7 мың га;

- 2024 жылы-25,6 мың га;

- 2025 жылы-31,8 мың га;

- 2026 жылы-38 мың га.

- 2) қант қызылшасының жалпы түсімін 1800 мың тоннаға дейін ұлғайту;

- 3) отандық шикізаттан қант өндірісін 250 мың тоннаға дейін ұлғайту;

- 4) отандық шикізатты қайта өңдеу есебінен қантпен қамтамасыз етуді 7 * % - дан 43-ке дейін ұлғайту %;

- 5) ақ қант импортының үлесін 58* % - дан 17% - ға дейін төмендету[16].

Қорытынды. 1. Қарастырылып отырған кезеңде 1990-2022 жж. тріс алқаптары 4,3 есеге, қант қызылшасын өндіру 3,4 есеге қысқарғанымен, бұл дақылдың өнімділігі небәрі 1,1 есеге өсті. Осы кезеңнің кейбір жылдарында егіс алқаптарында, шығымдылық пен қант қызылшасын өндіру көлемдерінде жоғары немесе төмен күрт өзгерістер байқалады.

2. Қарастырылып отырған кезеңде қант өндірісі 10,2%-ға төмендеді, оның ішінде отандық шикізаттан өндірілетін қанттың үлесі 27,5-тен 18,8%-ға немесе 14,8%-ға төмендеді, ал қант құрағынан қант өндіру 72,5-тен 87,3%-ға немесе 14,8%-ға ұлғайды. Жан басына шаққандағы қант өндірісі де 24,1 пайызға немесе 4,6 кг азайды.

3. Ел тұрғындарының қант тұтынуы осы кезеңде 1,8%-ға немесе 10 мың тоннаға азайды. Жан басына шаққанда қант тұтыну да 16,4%-ға немесе 5,5 кг-ға төмендеген. Бұл төмендеу дайын өнімнің бөлшек сауда бағасының 8 есе өсуіне байланысты. Елдегі қантты тұтыну импорттық қантпен және шикі қанттан өндірілген қантпен қамтамасыз етіледі.

4. Отандық шикізаттан қант өндіру мен тұтынуды ұлғайту үшін Қант өнеркәсібін дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспары әзірленді, оны іске асыру қант қызылшасының егіс алқабын 38 мың гектарға дейін кеңейтуге және келесі көрсеткіштерді ұлғайтуға: қант

қызылшасының жалпы өнімін 1800 мың тоннаға дейін, отандық шикізаттан қант өндіруді 250 мың тоннаға дейін, отандық шикізатты өңдеу арқылы қантты жеткізуді 7 пайыздан 43 пайызға дейін арттыруға, ақ қант импортының үлесін 58%-дан 17%-ға дейін төмендетуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Жаксыгулова, Г.К. Состояние свеклосахарного производства в Республике Казахстан [Текст] / Г.К. Жаксыгулова, А.М. Нурмагамбетова // Проблемы агробизнеса. – 2015. - №2. - С 71
2. Востоков, А.И. Свеклосахарное производство. Издание второе дополненное и переработанное. Учебное пособие [Текст] / А.И. Востоков, И.П. Лепешкин. - М, Пищевая промышленность, 1973. - №2. - 214-221 с.
3. Скугорев, Н.С. От зарождения до сегодняшнего дня [Текст] / Н.С. Скугорев // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. 2003. - №2 - 2-33 с.
4. Государственное увеличение субсидий на выращивание сахарной свеклы [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.gov.kz> > тоа > press > news > details Дата обращения: 15.12.24
5. Токаев, К.Ж. Послание Главы государства народу Казахстана Экономический курс справедливого Казахстана» [Текст] / К.Ж.Токаев. - Казахстанская правда . 2 сентября 2023г. №166 (300043). С 12
6. Парк сельхозтехники в Казахстане изношен на 76% – минсельхоз [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://time.kz> > news > economics > 2023/07/21 > par... Дата обращения: 15.12.24
7. Карниченко, А.В. Правильно определить приоритеты [Текст] / А.В.Карниченко, И.В. Пасов // Сахарная свекла. - №5 – 2001. – 2 с.
8. Сладких, А.Ф. Природное питание к урожайности [Текст] / А.Ф. Сладких, О.А. Карасев // Сахарная свекла. - 2002. - №7. - 15-16 с.
9. Наливайко, С.Е. Как лучше выращивать свеклу и сахарная свекла [Текст] / С.Е.Наливайко // 2002. - №1. – 7 с.
10. Мырзалиев К. Удобрение и урожайность свеклы на сероземных почвах Джамбулской области ЦНТИ, 1986г, 47 стр.
11. Мастер план «Развития перерабатывающей промышленности в Республике Казахстан до 2020 года» [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> Document Дата обращения: 15.12.24
12. Национальный проект развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан по 2021-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12.10.2021.№732. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz> > rus > docs > history Дата обращения: 15.12.24
13. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. [Электронды ресурс] Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz> > docs Қаралған күні: 15.12.24
14. Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022 – 2024 жылдарға арналған жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 178 қаулысы [Электронды ресурс] Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz> > docs Қаралған күні: 15.12.24

15. Қазақстан Республикасында қант саласын дамыту жөніндегі 2022 – 2026 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 22 қыркүйектегі № 726 қаулысы. [Электронды ресурс] Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz> › docs Қаралған күні: 15.12.24
16. Калдияров, Д.А. Сахарная промышленность Республики Казахстан: налоговые преференции и потенциальные возможности [Текст] / Д.А. Калдияров, В.Р. Бурнашева, С.К. Есенгазиева // Проблемы агрорынка. – 2023. - №1. – С 113-122.

А.У.Ерсеитова, С.Т.Абилдаев – Таразский университет им.МХ.Дулати, Тараз, Казахстан

РАЗВИТИЕ СВЕКЛОСАХАРНОГО ПОДКОМПЛЕКСА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Цель - проанализировать показатели производства сахарной свеклы и сахара за период 1990-2023 годы. Методы – статистический, на основе которого получены первичные данные производства свеклы и сахара, объемы импорта и экспорта данных продуктов, производство и потребление сахара на душу населения. Результаты – авторы отмечают, что развитие свеклосахарного подкомплекса сопровождается стабильным снижением объемов производимой сахарной свеклы и сахара. Этому способствуют снижение посевных площадей, урожайности и объемов производства сахарной свеклы. Снижение данных показателей обусловлено высокой затратностью производства и низкой рентабельностью производимой культуры, устаревшей технической базой, использование некачественных семян, проблемы с поливом, низким использованием мощностей сахарных заводов и т.д. Снижение объема производимого отечественного сахара оказывает влияние на производство и потребление сахара на душу населения. Потребление сахара обеспечивается импортным сахаром и сахаром полученным от переработки сахара-сырца. Авторами подробно рассмотрены государственные меры по увеличению производства сахара из отечественного сырья, изложенные в Комплексном плане развития сахарной отрасли на 2023-2026 годы. Выводы: реализация поставленных задач в Комплексном плане позволит увеличить обеспеченность сахаром за счет переработки отечественного сырья, снизить долю импортного белого сахара.

Ключевые слова: свеклосахарный подкомплекс, сахарная свекла, сахар, субсидии, производство и потребление сахара на душу населения, импорт, экспорт.

A.Yerseitova, S.T.Abildaev – M.Kh.Dulaty Taraz University, Taraz, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF THE BEET SUGAR SUBCOMPLEX IN KAZAKHSTAN

Abstract. The aim is to analyze the indicators of sugar beet and sugar production for the period 1990-2023. The methods are statistical, on the basis of which primary data on beet and sugar production, import and export volumes of these products, sugar production and consumption per capita are obtained. Results – the authors note that the development of the sugar beet subcomplex is accompanied by a steady decrease in the volume of sugar beet and sugar produced. This is facilitated by a decrease in acreage, yield and production of sugar beet. The decrease in these indicators is due to the high cost of production and low profitability of the crop produced, outdated technical base, the use of low-quality seeds, problems with irrigation, low capacity utilization of sugar factories, etc. The decrease in the volume of domestic sugar produced has an impact on sugar production and consumption per capita. Sugar consumption

is provided by imported sugar and sugar obtained from the processing of raw sugar. The authors have considered in detail the state measures to increase sugar production from domestic raw materials, set out in the Comprehensive Plan for the development of the sugar industry for 2023-2026. Conclusions: the implementation of the tasks set in a comprehensive plan will increase the supply of sugar through the processing of domestic raw materials, reduce the share of imported white sugar.

Key words: sugar beet subcomplex, sugar beet, sugar, subsidies, sugar production and consumption per capita, import, export.

References

1. Zhaksyngulova, G.K. Sostoianie sveklosaharnogo proizvodstva v Respublike Kazahstan [The state of sugar beet production in the Republic of Kazakhstan] [Text] / G.K. Zhaksyngulova, A.M. Nurmagambetova // Problems of the agricultural market. – 2015. -No. 2. – 71 p.
2. Vostokov, A.I. Sveklosaharnoe proizvodstvo. İzdanie vtoroe dopolnennoe i pererabotannoe. Uchebnoe posobie [Sugar beet production. The second edition was expanded and revised. Textbook] [Text] / A.I. Vostokov, I.P. Lepeshkin. Moscow, Food Industry Publ., 1973, No. 2, 214-221 p.
3. Skugorev, N.S. Ot zarojdenia do segodnāshnego dnā [From the beginning to the present day] [Text] / N.S. Skugorev // Food and processing industry of Kazakhstan. 2003. - No. 2 - 2-33 p.
4. Gosudarstvennoe uvelichenie subsidi na vyrašivanie saharnoi svekly [State increase in subsidies for sugar beet cultivation] [Electronic resource] Access mode: <https://www.gov.kz> " moa " press " news " details Accessed: 12/15/24
5. Tokayev, K.Zh. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana Ekonomicheski kurs spravedlivogo Kazahstana» [The message of the Head of State to the people of Kazakhstan "The economic course of a just Kazakhstan"] [Text] / K.Zh.Tokaev. - Kazakhstanskaya pravda . September 2, 2023, No. 166 (300043). From 12
6. Park selhoztehniki v Kazahstane iznošen na 76% – minselhoz [Agricultural machinery fleet in Kazakhstan is worn out by 76% – Ministry of Agriculture] [Electronic resource] Access mode: <https://time.kz> › news › economics › 2023/07/21 › par... Date of request: 15.12.24
7. Karnichenko, A.V. Pravilno opredelit priority [Correctly determine priorities] [Text] / A.V.Karnichenko, I.V. Pasov // Sugar beet. - No.5 – 2001. – 2 p
8. Sladkikh, A.F. Prirodnoe pitanie k uroжайности [Natural nutrition for yield] [Text] / A.F. Sladkikh, O.A. Karasev // Sugar beet. - 2002. - No. 7. - 15-16 p
9. Nalivaiko, S.E. Kak luchše vyrašivāt sveklu i saharnaia svekla [How best to grow beetroot and sugar beet] [Text] / S.E.Nalivaiko // 2002. - №1. – 7 p.
10. Myrzaliev K. Udobrenie i uroжайnost svekly na serozemnyh pochvah Jambul'skoi oblasti SNTİ [Fertilizer and beet yield on gray-earth soils of the Dzhambul region of the Central Research Institute], 1986, 47 p.
11. Master plan «Razvitiya pererabatyvaiušeі promыshlenosti v Respublike Kazahstan do 2020 goda» [Master plan "Development of the processing industry in the Republic of Kazakhstan until 2020"] [Electronic resource] Access mode: <http://online.zakon.kz> / Document Accessed: 12/15/24

12. Nasionälnyi projekt razvitiia agropromыshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan po 2021-2025 gody. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 12.10.2021. №732. [National project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 12.10.2021 No. 732.] [Electronic resource] Access mode: [https://adilet.zan.kz "rus" docs "history](https://adilet.zan.kz/rus/docs/history) Accessed: 12/15/24
13. Qazaqstan Respublikasynyñ agroönerkäsiptik keşenin damytudyñ 2021 – 2030 jylдарға арналған tüjyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2021 jylғы 30 jeltoqsandaғы № 960 qaulysy. [Kazakhstan Respublikasyn agroönerkasiptik keshenin damytudin 2021-2030 zhyldarga arналған tuzhyrymdamasyn bekit turaly Kazakhstan Respublikasi Ukimetin 2021 zhylygy 30 zheltoksandagi No. 960 kaulysy]. [Electronic resource] Kiru mode: [https://adilet.zan.kz "docs](https://adilet.zan.kz/docs) Karалған kuni: 12/15/24
14. Qazaqstan Respublikasynyñ azyq-tülik qauıpsızdıgın qamtamasyz etudiñ 2022 – 2024 jylдарға арналған josparyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2022 jylғы 31 nauryздағы № 178 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2022 No. 178 on approval of the food security plan of the Republic of Kazakhstan for 2022-2024] [electronic resource] access mode: [https://adilet.zan.kz " docs](https://adilet.zan.kz/docs) review date: 15.12.24
15. Qazaqstan Respublikasynda qant salasyn damytu jönindegi 2022 – 2026 jylдарға арналған keşendi jospardy bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2022 jylғы 22 qyrküiektegi № 726 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 22, 2022 No. 726 on approval of the Comprehensive Plan for the development of the sugar industry in the Republic of Kazakhstan for 2022-2026] [Electronic resource] access mode: [https://adilet.zan.kz " docs](https://adilet.zan.kz/docs) review date: 15.12.24
16. Kaldiyarov, D. A. Saharnaia promыshlenöst Respubliki Kazakhstan: nalogovye preferensii i potensiälnye vozmojnosti [Sugar industry of the Republic of Kazakhstan: negative preferences and potential opportunities [text] / Kaldiyarov D. A., Burnasheva V. R., Esengazieva S. K. // problems of agrorynka. – 2023. - №1. - p 113-122.

12.06.24 ж. баспаға түсті

03.02.25 ж. түзетулермен түсті.

18.03.25 ж. басып шығаруға қабылданды

Мақалаға сілтеме:

Ерсеитова, А.У. Қазақстанда қызылша қант кешенінің дамуы [Мәтін] / А.У.Ерсеитова, С.Т.Абилдаев // Dulary University Хабаршысы. – 2025. – № 17 – Б.282-296 <https://doi.org/10.55956/RYXK3365>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).